

Araştırma Makalesi ♦ Research Article

Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma

A Study on Women Entrepreneurs from Diyarbakır

Süleyman İLHAN**

 0000-0002-6549-3462

Filiz ORUÇLU**

 0000-0002-9359-4308

MAKALE BİLGİSİ

Başvuru: 19. 05. 2023
Düzeltilme Talebi: 23. 06. 2023
Son Düzeltilme: 26. 07. 2023
Kabul: 28. 07. 2023
Online Yayım: 15. 08. 2023

Anahtar Kelimeler:

Girişimcilik
Kadın Girişimciliği
Diyarbakır
Sosyoloji
İktisat Sosyolojisi

ÖZ

Bu çalışma Diyarbakır'daki kadın girişimciliğinin sosyolojik perspektiften incelenmesi amacıyla yürütülen bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Araştırma kapsamında Diyarbakır'da farklı sektörlerde faaliyet gösteren kadın girişimcilerle yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler yapılmış ve gözleme başvurulmuştur. Araştırmaya göre, özellikle ataerkil sistemin kadınlar üzerindeki baskılayıcı etkisinden dolayı Diyarbakır'da kadın girişimciliği uzun zaman gelişme imkânı bulamamıştır. İş/çalışma hayatına girmek ve kendi işinin patronu olmak isteyen kadınlar iş kurmaya karar verme aşamasından itibaren çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Kendi işini kurmak isteyen kadınların büyük çoğunluğu sosyal destek mekanizmalarından mahrum kaldıkları gibi finans kuruluşlarıyla da büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Ancak son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle ataerkillikte görece bir yumuşama olmuş ve kadın girişimciliğinin önündeki geleneksel engeller de azalmaya başlamıştır. Bugün Diyarbakır'da kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile toplumsal kabul görmeyen, hatta şiddete maruz kalabilen kadınlar artık girişimci olarak kabul görmektedirler. Girişimci kadınlar erkek egemen olarak bilinen sektörlerde de ekonomik faaliyetlerde bulunmakta, Diyarbakır'ın, bölgenin ve ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Diyarbakırlı kadın girişimcilerin işlerindeki başarıları arttıkça özgüvenleri de artmakta ve diğer kadınlara da rol model olmaktadır.

ARTICLE INFO

Submitted: 19. 05. 2023
Revision Requested: 23. 06. 2023
Final Revision Received: 26. 07. 2023
Accepted: 28. 07. 2023
Published Online: 15. 08. 2023

Keywords:

Entrepreneurship
Women's Entrepreneurship
Diyarbakır
Sociology
Economic Sociology

ABSTRACT

This research is based on a field research conducted to examine women's entrepreneurship in Diyarbakır from a sociological perspective. Within the scope of the research, in-depth interviews were conducted with women entrepreneurs operating in different sectors in Diyarbakır using a semi-structured interview form and observation was made. According to the research, women's entrepreneurship could not develop for a long time in Diyarbakır, especially due to the repressive effect of the patriarchal system on women. Women who want to enter business/working life and become their own boss have faced various obstacles from the stage of deciding to start a business. The vast majority of women who want to start their own business have been deprived of social support mechanisms and have experienced great difficulties with financial institutions. However, with the effect of globalization, there has been a relative softening in patriarchy in recent years and traditional barriers to women's entrepreneurship have begun to decrease. Today, it is observed that the established social perception that negates women's participation in working life in Diyarbakır has changed to a great extent. Women, who were previously not socially accepted even for paid work outside

*Bu makale, 2. yazarın 2023 yılında Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladığı "Kadın Girişimciliği Üzerine Bir Araştırma: Diyarbakır Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

*1Yazar İletişim/ Corresponding Author: Süleyman İlhan (Prof. Dr.), Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Elâzığ, Türkiye silhan@firat.edu.tr

*2 Filiz Oruçlu (Bilim Uzmanı), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Elâzığ, Türkiye filizoruclu@gmail.com

Kaynak Gösterimi/ Citing This Article: İlhan, S. ve Oruçlu, F. (2023). Diyarbakırlı Kadın Girişimciler Üzerine Bir Araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(2), 119-133. doi:10.52108/2757-5942.4.2.2

the home, and could even be exposed to violence, are now accepted as entrepreneurs. Entrepreneurial women are also engaged in economic activities in sectors known as male-dominated and contribute to the economy of Diyarbakır, the region and the country. As women entrepreneurs from Diyarbakır increase their success in their business, their self-confidence also increases and they become role models for other women.

1 Giriş

Girişimcilik, ekonomik refah üretici ve sosyo-kültürel/politik dönüştürücü kapasitesiyle toplum için fonksiyonel önemdedir. Kadınların girişimciliğe yönelmeleri ise girişimciliğin toplumsal fonksiyonelliğini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle kadın girişimciliği, gelişmiş ülkelerde hemen her düzeyde teşvik edilmekte ve daha da geliştirilmeye çalışılmaktadır. Buna karşılık kadın girişimciliğinin ülkemizde yeterince destek gördüğü ve gelişmiş olduğu söylenemez. Diyarbakır'da ise, kadın girişimciliği, ülkemizde kadın girişimciliğinin görece gelişmiş olduğu illere/bölgelere nazaran çok daha zayıf konumdadır. Kadın girişimciliğinin Diyarbakır'da arzu edilir seviyede olmaması, Türkiye genelinde kadın girişimcilerin karşısında yer alan bildik engellerle ve Diyarbakır'ın sosyo-kültürel yapısından kaynaklanan özel bariyerlerle ilişkilidir. Diyarbakırlı kadınlar, bir yandan eğitim imkânlarından yeterince yararlanamama, gelir eşitsizliğine maruz kalma, çalışma/iş hayatına yeterince katılmadan mahrumiyet, kendi işlerini kurma teşebbüslerinin önündeki çeşitli toplumsal engeller gibi ülkemiz genelinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları bütün engelleri aşmak, diğer yandan Diyarbakır'a özgü yapısal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Diyarbakırlı kadınların, bu iki faktörler setiyle mücadele etmek zorunda kalmaları, Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin, ülkemizde kadın girişimciliğinin görece gelişmiş olduğu illere nazaran daha geç ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin yeterince gelişmemişliğinde Diyarbakır'ın sosyo-kültürel özellikleri, hiç kuşkusuz özel bir konuma sahiptir. Zira ataerkilliğin hâlâ baskın olduğu Diyarbakır'da kültürel değerlerin, toplumsal normların cinsiyet eşitsizliğini besler biçimde işlemesi, kadınların çalışma hayatından uzak kalmalarına ve girişimci yönelimlerin önünün kapanmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum, Diyarbakır'da kadınları girişimciliğe özendirilecek/teşvik edecek "girişimci kadın" rol modellerin ortaya çıkmasını engelleyici işlev görmüştür. Böylece kadınlar sadece girişimci/iş kadını olarak değil, çalışan olarak da büyük ölçüde çalışma/üretim sürecinin dışında kalmış ve genel olarak kadın nüfusun üretken potansiyeli kent için uzun süre ekonomik bir değere ve sosyo-kültürel açıdan dönüştürücü bir güce kavuşmamıştır.

Son yıllarda küresel, ulusal ve yerel düzlemde yaşanan kapsamlı ve derinlikli sosyo-kültürel ve teknolojik değişim ve dönüşümün etkisiyle çalışan kadın sayısı artmakta, özellikle eğitim seviyesi yüksek genç jenerasyon, patriarkal sistemin etkisinden giderek uzaklaşmakta, dahası, bu sistemin kültürel kodlarıyla mücadele edebilmektedir. Bu süreçte, geleneksel düşünce yapısına ve kalıp yargılara sahip yaşlılarda ve eğitim seviyesi düşük diğer kesimlerde etkisini sürdüren ve kadınların, çalışma hayatında yer almalarını olumsuzlayan yerleşik zihniyet değişmekte, kadınların iş hayatına katılımlarının karşısındaki toplumsal direnç de giderek kırılmaktadır. Özellikle eğitilmiş ve hayata/dünyaya çok daha geniş bir perspektiften bakan erkeklerin de kadınlara destek vermeleriyle kadınlar, çalışma hayatına girmelerinin önündeki engelleri eskiye oranla daha rahat aşabilmektedirler. Girişimci kadınların sayısı arttıkça, girişimci kadın rol modeller de çoğalmakta ve girişimciliğe yönelimde kadınları olduğu gibi erkekleri de özendirici üretken bir sinerji ortaya çıkmaktadır. Geline nokta Diyarbakır'da kadınların iş hayatında yer almalarında belirgin bir görünürlük gözlemlenmektedir. Bugün Diyarbakır, kadın girişimciliğinin genel kabul görmeye başladığı ve kadın girişimciliğinin bölge illerine nazaran çok önde olduğu bir şehir haline gelmiştir. Artık kadınlar kentte sadece iş hayatında değil, kamusal hayatın genelinde de aktif rol almaktadırlar.

2 Türkiye'de Kadın Girişimciliği

Girişimci, içinde yaşadığı toplumu çok iyi gözlemleyen, eksiklikleri gören ve gelecekte toplumun talep edebileceği ürün ve hizmetleri planlayan, koordine eden ve üretmek üzere yola çıkan, metayı ve işgücünü bir araya getiren kişidir. Bu çerçevede girişimciler, sezgileri güçlü, iyi gözlem yapan, hayal gücü yüksek, sosyal yönü kuvvetli, düşünme ve muhakeme yetenekleri gelişmiş bireyler olarak tanımlanmaktadır (TÜSİAD, 2002). Girişimcilik ise, insanın içinde bulunduğu doğal ve sosyal dünyayı değiştirme ve dönüştürme faaliyetidir. Dolayısıyla girişimcilik hem bireyler hem de sosyal yapı için artı değer üreten, ihtiyaç analizi ile fırsatları görüp değerlendiren ve ekonomik sisteme olumlu etki eden bireyler aracılığı ile iktisadi alanda dönüşüm sağlayan bir süreçtir (Çevik, 2006: 7).

Kadın girişimci, literatürde "kendi adına kayıtlı iş yeri veya işletmesi olan ve bu işletmeyi evinin dışındaki bir ortamda kendi başına veya istihdam ettiği bireylerle işleten, işi gereği resmi ve özel

kurum ve kuruluşlarla iletişimde olan, işletmenin sağladığı gelir üzerinde söz ve tasarruf hakkı olan ayrıca işletmeye dair her türlü riski yüklenen birey” olarak tanımlanmaktadır (Ecevit, 1993: 24). Daha fazla kazanç elde etmek, ağır çalışma şartları, eşin ölümü veya boşanma, kendini gerçekleştirme ihtiyacı, bağımsızlık, hırs, gelir eşitsizliği, daha kaliteli yaşama duyulan arzu ve başarıya tutkusu vb. genel olarak Türkiye’de kadınları girişimci olmaya iten başlıca faktörlerdir. Kentli, eğitilmiş ve gelir düzeyi yüksek kadınları ise, daha çok, “kendini gerçekleştirme” veya “kayda değer bir şey yaratma” düşüncesi girişimci olmaya yöneltmektedir (Çelebi, 1993; Çelebi ve Sallan, 1997; Çakıcı, 2003).

Türk toplumunun güçlü ataerkil özelliklere sahip olması, sosyo-kültürel yapıda kadınlara yüklenen roller, kalıp yargılar ve genel olarak kadınların girişimci olmasını destekleyen bir girişimcilik kültürünün bulunmaması kadın girişimciliğinin önüne set çekmekte (Öğüt, 2006: 73), böylece kadın girişimciliği ülkemizde arzu edilir gelişme seviyesine ulaşamamaktadır. Nitekim TÜİK 2022 hane halkı işgücü araştırması verilerine göre, Türkiye’de 2021’de 15 ve üstü yaşlardaki kadınların işgücüne katılma oranı % 32,8, erkeklerde ise % 70,3 olarak saptanmıştır. Bu veriler kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin yarısından az olduğunu göstermektedir. En yüksek kadın istihdam oranının % 36,8 ile TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize) bölgesinde gerçekleştiği görülürken, Şanlıurfa ve Diyarbakır’ın da içerisinde yer aldığı TRC2 bölgesine dair kadın istihdam oranı ise % 15,9 olarak saptanmıştır (TÜİK, 2022). Bu veriler, özellikle Diyarbakır’da kadınların işgücüne katılım oranının hayli düşük olduğunu ortaya koyması bakımından çarpıcıdır.

1999’da Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin yeni bir ivme kazanmasıyla yapılan düzenlemeler kapsamında, kadınların çalışma hayatındaki oranını arttırmak ve kadın girişimciliğini yaygınlaştırmak amacıyla devlet tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Özar, 2005: 28, Toksöz, 2007: 19-46). Özellikle işsizliğin azaltılması ve yoksulluğun önlenmesi için hazırlanan plan ve politikalar doğrultusunda kadın girişimciliği, küçük girişimcilik faaliyetleri kapsamında desteklenmiştir (Çelik ve Çoban, 2012). 2011’de kadınların çalışma hayatında yer almaları ve kendi işlerini kurmaları için hayata geçirilen mikro kredi uygulamaları ile kadınlara belli ölçüde destek olunmuştur. Bu süreçte, girişimcilik noktasında da kadın erkek eşitliğinin sağlanması için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Ancak kadın girişimciliğinin geliştirilmesi kapsamında bugüne kadar hazırlanan plan, program, strateji ve uygulamalar yetersiz kalmış ve kadın girişimciliği Türkiye’de arzu edilir seviyeye ulaşamamıştır.

Kadın girişimciliğinin yeterince gelişmemişliğini çeşitli faktörlere bağlamak mümkündür. Finansa erişim sıkıntısı söz konusu faktörlerin başında gelmektedir. Pek çok araştırmada işletmelerin neredeyse yarısının ana problem kaynağının finans ve sermaye sıkıntısı olduğu saptanmıştır. Gök ve Çatal (2012, 2007) da araştırmalarında, işletmelerin büyük çoğunluğunun finans problemleri yaşadıklarını tespit etmişlerdir. Öte yandan, kadın girişimcilerin, genelde teminat gösterilecek gayrimenkullerinin olmaması, iş deneyimlerinin daha az ve eğitim seviyelerinin düşük olması (Özar, 2005: 28), pazarlama teknikleri ve teknoloji kullanımında bilgi eksikliği (Keskin, 2014: 80) de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak ülkemizde kadın girişimciliğini temel bir faktör olarak yerleşik ataerkil sistemin çok daha kapsamlı ve derinlikli biçimde baskıladığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de ataerkil sistem ve ürettiği cinsiyet eşitsizliği kadınların hayatını etkileyen normları ve kadınlık rollerini hâlâ önemli ölçüde sürekli yeniden üretmektedir (Arat, 1995: 212). 2022 TÜİK verilerine göre hane halkı bireyleri tarafından üstlenilen ev işlerinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında, genel olarak kadınların daha çok ev işlerini üstlendikleri ortaya çıkmıştır. Kadınların çocuk bakımını % 94,4, çamaşır ve bulaşık yıkamayı % 85,6, yemek, evin toparlanması ve rutin temizlik gibi işleri ise % 85 oranında üstlendiklerini söz konusu veriler ortaya koymaktadır. Buna karşın erkeklerin % 74,1 oranda aylık faturaları ödedikleri tamir, bakım ve onarım işlerini ise % 65,2 oranında üstlendikleri yine aynı verilerden anlaşılmaktadır (TÜİK, 2022). Dolayısıyla toplumumuzun, genel olarak kadınların geleneksel kadın rollerini, onların iş kurma teşebbüslerinin önünde tuttuğunu söylemek mümkündür. Kadın girişimciler sadece iş kurma aşamasında değil, işlerini sürdürürken de “kadın” a dair bu geleneksel toplumsal inşadan kaynaklanan sıkıntıları tecrübe etmektedirler. Kadın girişimciliğiyle ilgili araştırmalarda, kadın girişimcilerin çalışma hayatında, erkek rakiplerinden farklı olarak tanımladıkları zorluklar arasında kadın olmak, kadın olarak varlığını kabul ettirmek, geleneksel kalıp yargılar ve kültürel kodlar sonucu üretilen cinsiyet rolleri (Çelebi, 1993; Soysal, 2010; Keskin, 2014) öncelikli olarak dile getirilmektedir.

Türkiye’de kadın girişimcilerin sektörel dağılımına bakıldığında; kadınların tarım, imalat ve hizmet sektörlerinde etkin oldukları görülmektedir (Özar, 2005; Fidan ve Tuncay, 2006; Uzun ve Günlük, 2006; Yetim, 2002; Soysal, 2010; Yılmaz vd. 2010). Bununla birlikte, kadın girişimciliğinin hizmet sektöründe yoğunlaştığı ve bu durumun geleneksel bakış açısı ve ev içi kadınlık rollerinin bir sonucu olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Kadın girişimcilerin çalışma yaşamındaki sektörel dağılımında temel noktanın genel olarak kadınlara yüklenen cinsiyet rolleri olduğu ve kadına ayrı erkeğe ayrı mesleklerin atfedildiği, mesleki ayrışmaların bu bağlamda kendini gösterdiğine dikkat çekilmektedir (Yetim, 2002: 82).

3 Yöntem

Bu araştırmada kadın girişimciliğine Diyarbakır özelinde odaklanılmakta ve Diyarbakır’da kadın girişimci profilinin çeşitli değişkenler bağlamında çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma Diyarbakır’da yaşayan ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletme sahibi kadın girişimcilerle yürütülen bir saha araştırmasına dayanmakta olup nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veriler, Diyarbakır il merkezi ve merkez ilçeleri olan Bağlar, Sur, Kayapınar ve Yenişehir’de faaliyet gösteren 33 kadın girişimciyle yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemler yoluyla elde edilmiştir. Fırat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’ndan 04.22.2021/22-16 tarih, toplantı ve karar no’su ile uygunluk alınmıştır.

4 Bulgular ve Değerlendirme

4.1 Kadın Girişimcilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Sosyo-demografik özellikler girişimcilik sürecinin her aşamasında girişimci kadınların tutum, davranış ve tepkilerini etkilemeleri bakımından önem taşımaktadır. Diyarbakırlı kadın girişimcilerin sosyo-demografik özellikleri kapsamında doğum yeri, yaş, eğitim ve medeni durumları ele alınmaktadır. Araştırmaya konu olan girişimcilerin tamamı doğma büyüme Diyarbakırlı olup genel olarak Diyarbakır’ın sosyo-kültürel ikliminde sosyalleşmişlerdir. Bu nedenle katılımcıların görüş, değerlendirme ve yaklaşım biçimleri, düşünce ve anlam dünyaları, bakış açıları, tutum ve davranışları, iktisadi sürece tepkileri, içinde sosyalleştikleri sosyo-kültürel iklimin temel özellikleriyle doğrudan ilişkilidir.

Yaş dağılımları itibariyle, Diyarbakırlı kadın girişimciler 35-44 yaş grubunda yoğunlaşmışlardır. Ancak araştırmaya konu olan girişimci kadınların yaklaşık üçte biri 25-34 yaş kategorisinde yer almaktadırlar. Bu kategoride yer alan görüşmecilere, iş hayatına/girişimciliğe 25-26 yaşlarında başladıklarını beyan edenler de eklendiğinde, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin hatırı sayılır oranda genç oldukları ve iş hayatına çoğunlukla erken yaşlarda adım attıkları ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik yaşının bu denli genç olmasını genel olarak, eğitim seviyelerinin çoğunlukla yüksek olması, işsizlik kaynaklı ekonomik sıkıntılardan bir an önce kurtulma arzusu, girişimcilik eğitimleri, ilgili proje ve destek programlarının son yıllarda artması gibi faktörlere bağlamak mümkündür.

Görüşülen 33 kadın girişimciden 21’i ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunudur. Bir başka ifadeyle, girişimcilerin yaklaşık üçte birinin eğitim seviyesi oldukça yüksektir. Kadın girişimcilerin, çoğu eğitimli olmakla birlikte, az sayıda kadın herhangi bir eğitim almadan işlerini kurmuşlardır. Bu işler, daha çok, geleneksel kültürel kodların yüklediği kadınlık rollerinin bir uzantısı sayılabilecek ev yemekleri salonu, şarküteri, salça ve reçel üretimi gibi eğitim gerektirmeyen faaliyet alanlarıdır. Yine, hiçbir eğitim almadan boya fabrikası gibi daha zor ve riskli işler kuran ve başarıyla sürdürmekte olan kadın girişimcilere de rastlanmıştır. Bu girişimcilerden birinin dile getirdiği aşağıdaki ifadeler, kadınların eğitim almadan zor şartlarda riskli işler de kurup sürdürebildiklerini göstermektedir:

K.26 “Hiçbir eğitim almadım. Girişimcilik sanatçılık gibidir; aklınız, ruhunuz, bakışınız ve yetenekleriniz bütünleşince onu hayata geçirme isteği de doğuyor. Yayıncılıkla başladım ama sonra çeşitli koşullar beni bu alana itti, bir bakıma mecburen girdiğim bir alandı (boya fabrikası), gerçekten mecbur kaldığım için girdim. Hiçbir şey bilmiyordum, işin içine girdikten sonra öğrendim.”

Buna karşılık, genelde yüksek eğitim seviyesine sahip olan kadın girişimcilerin önemli bir bölümünün, kendilerini geliştirmek ve mesleklerini daha iyi icra edebilmek için fazladan çaba harcıyıp başta hukuk ve iş güvenliği olmak üzere, farklı bölümlerde özel eğitim aldıkları, hatta yüksek lisans eğitimiyle uzmanlaştıkları gözlemlenmiştir:

K.22 “Bir mühendislik bölümünden lisans mezunu olmak yeterliydi, sonra Çalışma Bakanlığının zorunlu kıldığı 8 haftalık bir eğitim var, onu aldım. Sonra sınava girip sınavı geçtikten sonra iş sağlığı ve güvenliği uzmanlığı sertifikası aldım. Bu yeterliydi ama ben kendimi geliştirmek için sonradan yüksek lisans yaptım. Hatta bizim sektörümüz hukukla çok iç içe, o yüzden adalet bölümünü de okudum.”

K.24 “Lisans eğitimim zaten psikoloji üzerine, bir de aile danışmanlığı eğitimi aldım. Aile danışmanlığı eğitimi ebeveynleri çocuğa nasıl davranacakları noktasında eğitmeye yönelik yardımcı oldu.”

Özellikle üniversite eğitimi alan kadın girişimcilerin mermer, inşaat, bilişim, otomotiv ve danışmanlık şirketi vb. sektörlerde çalıştıkları ve profesyonel eğitimin bu noktada ziyadesiyle işlevsel olduğu bulgulanmıştır. Kadınlar için eğitilmiş olmak, girişimciliğe yönelimde olduğu gibi, iş hayatında daha nitelikli ve vizyon sahibi olarak var olmayı ve yerleşik ataerkil sisteme direngenliği de mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla girişimci kadınların yüksek bir eğitim seviyesine sahip olmaları Diyarbakır’da kadın girişimciliği adına önemli bir avantajdır.

Medeni durumları itibariyle, girişimcilerden 14’ü bekâr, 19’u evli ve boşanmış/dullardan oluşmaktadır. Bekâr olmak, eğitim almada ve kendi işini kurup sürdürmede kolaylaştırıcı bir etkidir. Bekâr girişimciler, ailevi sorumluluklarını azalttığı ve işlerini kolaylaştığı için bekârlığı bir avantaj olarak değerlendirmişlerdir. Bekâr olmaları sayesinde iş kurma kararı alırken daha rahat ve özgür davrandıklarını, ailelerini daha kolay ikna ettiklerini ve işlerine daha fazla zaman ayırabildikleri için başarıya daha rahat ulaşabildiklerini beyan etmişlerdir:

K.7 “Bekâr olmak iş kurmayı ve sürdürmeyi kesinlikle pozitif etkiliyor, evli olsam daha zor olurdu. Ataerkil bir toplumda yaşıyoruz, bölgenin hassasiyetleri ortada, feodal yapıya sahip bir kültürümüz var. Evli olsaydım hareket alanım daha kısıtlı olabilirdi, ailemi ikna etmede zorlanırdım. Hem sorumluluklar hem de toplum baskısı anlamında daha zor olurdu.”

K.11 “Ev ve çocuk olunca sorumluluklar artıyor, bölünebileceğimiz alanlar artıyor, evli olsam bu kadar kolay olmazdı. Bir yerlere yetişmek için kendimi çok hırpalardım ve sonuçta da verimsiz kalırdım.”

Bu ifadelerden, azımsanmayacak sayıda bekâr kadın girişimcinin bulunmasının Diyarbakır için önemli bir avantaj olduğunu çıkarırsak da mümkündür. Buna karşılık evli, boşanmış/dul ve çocuklu kadın girişimcilerin iş ve ev/aile sorumluluklarını aynı anda üstlenmeleri onları bekârlara göre oldukça dezavantajlı kılmaktadır. Bu kadınlar, ev ile iş arasında denge kurmak zorunda kalmalarının/bölünmelerinin, kendilerini çok yorduğunu ve bekâr girişimcilere oranla iki kat emek sarf etmelerine ve daha fazla yıpranmalarına sebebiyet verdiğini dile getirmişlerdir:

K.12 “Çok zor oluyor. Sabah saat 7’de iş yerini açıyorum akşam saat 8’e kadar buradayım. Eve gidince yemek ve temizlik yapıyorum, çocuklarım ve eşimle ilgileniyorum. Gündüz iş yerinde akşam da evde çalışıyorum, gece saat 1’e kadar ayaktayım. O kadar yoruluyorum ki başımı yastığa koyduğumda hiçbir şey hatırlamıyorum. Bekâr olsam akşam evde dinlenirdim.”

K.18 “Ben evliyken okudum, o zaman da eşim bana çok destek oldu. Bu işe de en çok onun desteği ile girdim. Eşim çok destek oldu ama genelgeçer bir kanun haline gelmiş. Kadın evinin temizliğini de yapmak zorunda, eşine ve çocuğuna da bakmak zorunda, yemek yapmak zorunda. Akşam eve gidince bir de evde çalışıyorum ve her seferinde kendimden ödün veriyorum. Evlilik ve bekârlık arasında uçurum var, bekâr olsam çok daha kolay olurdu. Kendimi de çok daha iyi geliştirdim, verimim de artardı.”

Görüldüğü üzere eşin destek olduğu ve girişimciliğe teşvik ettiği durumlarda da evli kadın girişimciler, geleneksel cinsiyet rolleri doğrultusunda yemek, temizlik, çocuklarıyla ilgilenme gibi sorumlulukları da üstlenmektedirler. Ancak işlerini de başarıyla sürdürmeleri bu kadınların direngen ve kararlı kişilik özelliğine işaret etmektedir.

4.2 Kadın Girişimcilerin İş Kurma ve Sürdürme Deneyimleri

Diyarbakırlı kadın girişimcilerin iş kurma deneyimleri oldukça zorlu bir süreç karşılık gelmektedir. Zira kendi işlerini kurmaya karar verme aşamasından itibaren çeşitlilik gösteren bir

sorunlar/engel(leme)ler dizisiyle karşılaşmışlardır. Bu sorunların başında ailenin muhalefeti, sosyal çevrenin destek vermemesi, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamama ve eğitim yetersizliği gelmektedir. Bu bağlamda kadınların özellikle sosyal destek mekanizmalarından mahrum bir şekilde işe başlamış olmaları kendileri için başlı başına bir dezavantajdır. Görüşülen kadınlar, ailelerinden ve sosyal çevrelerinden hiçbir şekilde destek görmediklerini, ailelerinin “borç bırakır veya kapımıza bela getirir” diyerek kendilerini engellemeye çalıştıklarını, ortak da bulamadıkları için iş kurarken çok zorlandıklarını dile getirmişlerdir:

K.28 “Ailem bu işe girme dedi. Hiç kimse destek olmadı. İlk başta ortaklık için neredeyse on kişiyle görüştüm, kimse ortak olmadı.”

K.8 “Hiç kimseden destek almadım, tek başımaydım. Bu işi yokluk içinde kurdum, ilk toplantı yaptığımızda, gittim oturacağımız tabureleri komşu züccaciye den ödünç aldım, toplantı bittikten sonra tabureleri götürüp iade ettim. Ofisimdeki her eşyayı zaman içerisinde çalışarak, taksitler halinde ödeyerek aldım.”

K.13 “Hiç kimseden destek almadım. Birkaç arkadaşım borç aldım, kirayı ödeyemediğim zamanları hatırlıyorum. Ailem zaten destek vermiyordu, atanıp öğretmenlik yapmamı, garantili bir maaşla çalışmamı istiyordu.”

K.1 “Ekonomik sorunlar yaşadım. Kaynak bulmada zorlandım. Şehrin her yerini gezip en uygun fiyata alabileceğim yerleri aradım, o süreç çok yorucuydu. Malzeme alırken param olmadığı için hep daha ucuzunu aradım. Malzemeyi çok kısıtlı alabildim, çok zaruri şeyleri aldım.”

Görüşmelerden anlaşılacağı üzere, kuruluş aşamasında aile ve sosyal çevre muhalefetinden sonra, girişimcilerin karşısına çıkan en önemli maddi sorunların başında sermaye ve finans erişim gelmektedir. Bu sorunu aşmak için finansal kurum ve kuruluşlara başvuruda buldukları ancak çok karmaşık bürokratik işlemlerin yanı sıra ipotek, teminat ve kefil gibi güvence talepleriyle karşılaştıkları, bütün bunları yerine getiremeyenlerin finans erişemedikleri, adlarına kayıtlı herhangi bir mal varlığı da bulunmadığı için büyük sıkıntılar yaşadıkları saptanmıştır:

K.12 “İşi kurarken sıfır sermaye ile başladım. Sonra iki kez KOSGEB’e başvurudum ama destek alamadım. Süreç çok zordu, projeye ücret ödüyorsun. 6 ay sürdü, boşuna o kadar emek verdim.”

K.16 “KOSGEB’in girişimcilik eğitimini aldım ve destek başvurusu yaptım ama onaylanmadı. Süreç boyunca defalarca gidip geldim hatta onaylanacağına dair umut da verdiler. Sonra süre doldu, 2 yıl tamamlanınca da vermediler. Sürekli farklı bilgiler verdiler, süreci uzattılar, o 2 yılı doldurup iptal ettiler. Şu an artık hiçbir başvuru yapamıyorum. Girişimcilik sertifikasının geçerlilik süresi 2 yıl, süre bitince başvuru yapma hakkınız kalmıyor.”

K.30 “Bürokratik işlemlere boğuluyoruz, bir sürü evrak istiyorlar ve o evrakları hazırlarken artık vazgeçiyoruz, resmi işlemler kolaylaştırılmalıdır. Bankacılar bile işi bilmiyorlar, resmi kurum çalışanları yetkin değiller, daha profesyonel çalışanlarının olması gerekiyor.”

Bu ifadeler çerçevesinde, kadın girişimcilerin tamamının finansal destekleri yetersiz buldukları ve birçok sektörün de finansal destek kapsamı dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

K.5 “Finansal destek yeterli değil. Kesinlikle ödeme seçeneği olarak kolaylaştırılması gerekiyor. Bürokratik işlemler kaldırılmalı veya azaltılmalı, teminat ve ipotek istenmemeli. Zaten ipotek olarak gösterecek mal varlığım olsa neden kredi çekeyim? Gidip mal varlığımı satar iş yerimi kurarım, o kurumlara ihtiyacım olmaz. Bu noktada Esnaf Kefalet’in sistemi çok güzel, hem faizi çok düşük hem de ödeme seçeneğini ve miktarını sen belirliyorsun. Bu sistem yaygınlaştırılabilir.”

K.30 “Kesinlikle yeterli değil, aslında çok fazla destek verilmeli. Mal bölüşümü yapılırken kadının maalesef ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüğü bir toplumda yaşıyoruz. Kadınların üzerine kayıtlı mal olmadığı için kredi başvurusu yaparken ipotek gösteremiyorlar. Kredi kullanırken kefil ve ipotek istenmesi hepimize sıkıntı yaratıyor, bu değişmeli. Ayrıca devlet bankaları şu anda kredi kullanırtmıyorlar çünkü limit yok, para yok. O yüzden eleme yöntemi kullanıyorlar ve kendilerini garantiye alıyorlar. Bunun daha esnek olması gerekiyor. Yasal prosedürün değişmesi, yasa koyucuların bunu değiştirmesi gerekiyor.”

Bazı katılımcılar da kimi kurumların bazı çalışanlarının kadın girişimcilerin başarısından kuşku duydukları için kredi veya hibeler konusunda kadın girişimcilere türlü zorluklar çıkardıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca kadın girişimciliğini destekleyen finans kuruluşlarının kadınlara hakkaniyetli

davranmadığını, erkek kayırmacılığının yaygın olduğunu, KOSGEB ve diğer ilgili kurumlarda yönetici ve personelin sıklıkla değiştiğini ve iletişimde sıkıntılar yaşadıklarını da dile getirmişlerdir:

K.26 “Belediyeden tutun, bankalara kadar resmi kurumların tamamında sorun yaşadım. Evrakımızı alan kişinin de bize inanmadığını gördük, bankacının da çekeceğimiz krediyi ödeyemeyeceğimizi düşündüğünü gördük. Hibe başvuru yapıyoruz “bu işi 2 yıl sürdürebilir mi?” diye düşünüyorlar. Yapabilir mi sorusunu gözlerinde görüyordum zaten o kanaat oluştuktan sonra evraklarınız en altta kalıyor. Mesela beş firma başvuruyorduk, dört tanesi erkek olurdu hepsinin işi biterdi ve benim dosyam en altta kalırdı. O yıllar çok zorlu yıllardı, İŞKUR’u, KOSGEB’i ve diğer bütün kurumları, onlarla yaşadığım bütün sıkıntıları resmi makamların önünde tek tek yüzlerine söyleyerek teşhir ettim. Yaşadığım her sorunu teşhir ederek çözdüm, sonunda hepsini çözmek zorunda kaldılar.”

K.30 “Kadınlara pozitif ayrımcılık yapmak adına artı 10 puan veriliyor ama yeterli olmuyor.”

K.30 “KOSGEB müdürlüğü şehrin neredeyse dışında ve şehre çok uzak, ulaşamıyoruz, mail gönderiyoruz cevap alamıyoruz. Her gün 60 km yol gidiyoruz, herkesin aracı yok ve oraya ulaşmak ciddi bir maliyet. Gidiyoruz memur yerinde değil, telefonlara cevap verilmiyor, hiçbir şekilde ulaşamıyoruz. Bu sorunların çözülmesi gerekiyor.”

K.5 “KOSGEB’in sürekli müdürü değişiyor, personeli değişiyor. Yeni yönetici ve personelden dolayı bazen süreci en başından tekrar başlatmak gerekiyor. Bu da zaman, para ve emek israfı demektir.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar, finansal desteklerin bütün sektörleri kapsayacak şekilde genişletilmesine, destek miktarlarının artırılmasına ve faiz oranlarının düşürülmesine, hammadde alımı için de destek verilmesine, destek uygulamalarında şeffaflığa, ilgili kurumların araştırma/istihbarat birimlerinin daha kapsamlı ve detaylı incelemelerle gerçek girişimcileri tespit etmelerine olan ihtiyaca dikkati çekmişlerdir:

K.30 “Her sektöre destek verilmeli, verilen desteklerin miktarı artırılmalı, geri ödemeler kolaylaştırılmalı. Kırsal kalkınmanın verdiği desteklerin içerikleri biraz daha genişletilmeli.”

K.23 “Özellikle kadın girişimciler başvuru yaptığı zaman doğru düzgün yapılacak bir araştırma ile kadınlara yardımcı olunması gerekiyor. İş yapmadığı halde destek alan ve aldığı desteği başka yere kullanan kişileri biliyorum. Kurumların gerçek girişimcileri tespit etmesi çok önemli.”

K.3 “Daha şeffaf olmalı mesela bir liste ile hangi iş yerine ne kadar hibe verildiği ilan edilmeli. Paraların kime verildiği belli olmalı. Ben o listeyi görebilmeliyim, “Şartları ne imiş? Bu şartlara ne kadar uyulmuş? Ne kadar para almış?” görebilmeliyim.”

Ayrıca İŞKUR’un verdiği personel desteği süresinin çok kısa ve yetersiz olduğu, Ticaret Odasına üyelik ücretinin yüksek olduğu, kayıt dışı çalışan işletmelerin bulunduğu ve denetimlerin yetersiz olduğu da girişimciler tarafından dile getirilmiştir.

Kadınları girişimcilğe teşvik eden faktörler arasında; “girişimci ruh”, “sömürülme”, “istihdam yaratma”, “tahakküm altına girmeyi reddetme”, “atanamama”, “vicdani ve manevi doyum”, “piyasadaki boşluk/fırsatlar”, “çevredeki kadınların talepleri”, “ailede söz sahibi olma”, “kötü patron”, “ticarete teşvik eden hadis-i şerif”, “işten çıkarılma” ve “aile mesleği” sayılabilir. Bu noktada katılımcılar aşağıdaki ifadeleri dile getirmişlerdir:

K.7 “Bence kişilik, ruh ve meslek bir bütündür. Ben hiçbir zaman memur ruhlu, sabit maaşlı çalışmak isteyen bir insan olmadım. Daha özgür ruhlu, daha performansım doğrultusunda para kazanmak istedim. Ekonomi çok etkiledi, kendi alanımda iş bulabilmek benim için çok zor değildi ancak bu bölgede iş bulmaktan ziyade çalışma koşulları ve imkânları kısıtlıydı. İş hayatına girmemdeki en büyük faktörlerden biri istihdam yaratabilmektir.”

K.13 “Kötü patron beni iş sahibi yaptı. İşe başladığım zaman İŞKUR işbaşı programı üzerinden başladığım için patronumun cebinden herhangi bir ödeme çıkmıyordu. Süre bitince maaşımı patronun vermesi gerekiyordu, ben maaş artışı beklerken maaşımı düşürdü. Ben 5 kişinin yapacağı işi tek başıma yapıyordum ve milyonlar kazandırıyordum. Öyle olunca ayrıldım ve kendi işimi kurdum.”

K.17 “Belediye personeli olarak çalışıyordum ancak bir süre sonra işten çıkarıldım. 3 yıl işsiz kalınca biraz da mecburiyetten kendi işimi kurma kararı verdim.”

Kadın girişimcilerin faaliyet alanlarına/sektörlere bakıldığında; sağlık, spor (eczane, spor salonu ve sağlıklı yaşam merkezi) ve eğitim sektörü (kreş, rehabilitasyon merkezi ve mesleki belgelendirme kurumu), bilişim, kafe ve yemek salonu, butik (takı ve giyim mağazası) tekstil (iç giyim fabrikası ve satış mağazası), araştırma şirketi, sigorta şirketi, proje ve danışmanlık şirketi, emlak ofisi, organizasyon şirketi, deri çanta üretim atölyesi, inşaat şirketi, mermer fabrikası, boya fabrikası, cam işleme fabrikası, salça ve reçel üretim tesisi, otomotiv yedek parça ticareti gibi alanlar sayılabilir.

Bu dağılım içinde yer alan ve erkek egemen işler olarak nitelenen alanlara kadınların da girmiş olmaları dikkati çekmektedir. Görüşülen kadınlar erkek egemen sektörlerle girmekle gurur duyduklarını ifade etmişlerdir:

K.11 Kadınlarımız senelerce hep arka plana atıldılar, ezildiler, evde iş yapan, çocuk doğuran bir obje gözüyle bakıldılar, kendi işini kuranlar ise "kadın işi" olarak bilinen işlere de girdiler. Bugün inşaat sektöründe bile kadınlar var ve bu da gurur verici."

K.29 "Sosyal çevremden ve rakiplerimden "sen yapamazsın çünkü kadınsın, bu şehirdeki bütün firmaların sahibi erkek, yüzde bir bile kadın yok" gibi söylemlere maruz kaldım. Bu bakış açısı enerjimizi düşürebiliyor. Yaptığım işlerle kendimi kanıtlayarak çözebildim çünkü onların söylemleri değil yaptığımız işler önemli dolayısıyla günün sonunda çalışmalarınız başarılı olunca insanların söyleyecek sözü kalmıyor."

Katılımcıların beyanları, girişimci kadınların, işlerinde başarılı oldukça özgüvenlerinin yükseldiğini, pek çok alanda erkeklerden çok daha başarılı olacaklarına inanmaya başladıklarını göstermektedir. Nitekim görüşülenlerin çoğu, kendilerini erkek girişimcilere göre daha güçlü, daha çalışkan, daha yetenekli, daha titiz, daha sorumluluk sahibi, daha profesyonel, daha iyi yönetici olarak gördüklerini dile getirmişlerdir:

K.5 "Kendimi bir erkek girişimciden daha üstte görüyorum, onun yapamayacağını ben yapıyorum. Sosyal medyayı çok aktif kullanıyorum ve kendi iş yerimin mankenliğini de ben yapıyorum ama bir erkek bunu yapamaz, yapsa bile kadınlar kadar iyi yapamaz. Hem iş yerimi işletiyorum hem annelik yapıyorum, özel hayatımı devam ettiriyorum ve hepsini tek başıma yapıyorum."

K.30 "Kendimi daha iyi noktada görüyorum. Kadın olarak birçok erkekten çok çok daha önde olduğumu görüyorum. Tarlada da ben bir erkekten çok daha iyi çalışıyorum. Gecenin saat üçünde kalkıp sebze haline girebiliyorum ki halin % 90'ı erkektir ama onlar da beni çok iyi tanırlar ve bana "sen 10 tane erkekten daha iyi iş yaparsın" derler. O yüzden bence ben erkeklerden öndeyim."

K.28 "İşletmelerdeki kadın çalışanların artması gerekiyor çünkü kadın daha temiz daha sağlıklı daha hijyenik daha güzel çalışıyor. Bu farkı herkes görmeli ve kadına her alan açılmalı."

Bu bağlamda, bazı katılımcılar ise, erkeklere sunulan imkânların kendilerinden esirgendiğini, sosyal baskı nedeniyle erkek girişimcilerin kurduğu bazı iş ilişkilerini/bağlantılarını, "kadın olmaları nedeniyle" kendilerinin kuramadıklarını, erkeklerin pek çok alanda sadece toplumun erkeklere tanıdığı "cinsiyet imtiyazı" sayesinde iş hayatında var olabildiklerini, aksi durumda, kadınların çok daha fazlasını başarabilecek güçte ve yetkinlikte olduklarını belirtmişlerdir:

K.26 "Kendimi daha iyi seviyede görüyorum. Toplumun erkeğe tanıdığı statü bende olsaydı bugün çok başka bir yerdeydim. Kendimi daha büyük kartelleri bile yönetebilecek güçte hissediyorum. Mesela ben yaklaşık 16-17 yıldır sanayi sektöründe "dişimi tırnağıma taktım, çalışıyorum" benimle aynı sektörde daha farklı bir noktada olan bir erkek arkadaşına bakıyorum bu kentte veya bölgede sayılı biri. Bu işin parayla olmadığını da gördüm, insanlar parayla büyümüyor. O toplumsal statü onları başka bir noktaya kanalize ediyor, iş ilişkilerini daha farklı şekilde kullanabiliyorlar. Toplumun onlara verdiği o rolü bürokraside, ihalelerde farklı kullanıyorlar, çok rahat isteyebiliyorlar."

4.3 Kadın Girişimciliğinin Toplumsal Kabulü ve Girişimcilerin Hayatına Yansıma Biçimleri

Sahada yapılan görüşme ve gözlemlerden hareketle, kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının değişmekte olduğunu söylemek mümkündür. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile kabul görmeyen, hatta şiddete maruz kalabilen kadınlar artık girişimci/iş kadını olarak kabul görmektedirler. Görüşmeciler bu durumu aşağıdaki ifadelerle dile getirmişlerdir:

K.4 “Diyarbakır birçok Doğu iline göre çok çok önde, 6 yıl önce buraya tekrar geldiğimde sorunlar yaşadım ama bugün çok şey değişti, toplum kadın girişimcileri kabul ediyor. Bütün Doğuyu gezdim, sohbetler ettim, Diyarbakır bu konuda öncü diyebilirim. Kadın girişimcilere şu anda çok pozitif bakılıyor.”

K.6 “Toplumun bakış açısı çok değişti aslında, 10 yıl önce bir kadın çalışamazdı, eve geç gelemezdi hatta bu yüzden birçok ölüm de oldu ama şimdi öyle değil. Şu anda kadınların çalışması daha çok destekleniyor.”

K.9 “Toplum takdir ederek bakıyor, saygı duyuyor, Diyarbakır bu konuda eskiye göre çok değişti. Çalışmadığın zaman ezik duruyorsun, çalışınca yüceliyorsun.”

Bugün Diyarbakır’da faaliyet gösteren kadın pazarı ve hanımeli çarşısı kentin genelinde bilinmekte ve yoğun ilgi görmektedir. Burada çalışan kadınlar da diğer kadınlara rol model olmaktadır. Bu durum, kadınların karşısında hep güçlü bir bariyer olarak durmuş olan ataerkillikte yaşanan hatırı sayılır bir yumuşamanın da göstergesidir. Görüşmeciler, erkeklere özgü kabul edilen gayrimenkul, otomotiv ve inşaat gibi sektörlerde kadınların çoğaldıklarını, kadın girişimcilerin olumlu yönde geri bildirimler aldıklarını, takdir ve saygı gördüklerini hatta pek çok konuda kendilerine danışıldığını beyan etmişlerdir:

K.30 “Erkek işi denilen şey nedir? Artık böyle bir şey yok, çok çok geride kaldı. Etrafımızda bir sürü inşaat mühendisi, mimar kadın arkadaşlarımız var. Sahada da çalışıyorlar, çok da başarılılar. Bugün biz de sebze meyve kasalarını kendimiz indirip bindiriyoruz, taşımayı biz yapıyoruz, araçlarımızı biz kadınlar kullanıyoruz. Gayet de iyi yapıyoruz.”

K.14 “Erkekler de gelip bize yardım etmelidir. Her işe girebiliriz, ambulans şoförü olabiliriz, antrenör olabiliriz, itfaiyeci olabiliriz, sanayide olabiliriz.”

Çalışma hayatında yer almanın, özellikle de kendi işinin patronu olmanın ekonomik bağımsızlık, özgüven kazanımı/artışı, maddi tatmin, manevi doyum, yaşam standartların yükselmesi, başarı hazzı, sosyal çevre değişikliği, sosyal statü saygınlığı, rol model olarak görülme, insanlarla daha rahat sosyal ilişkiler kurabilme, kendini güvende hissetme gibi pek çok pozitif yansımaları vardır. Katılımcıların bütün bu kazanımları, girişimci kimliklerine borçlu olduklarının bilincinde oldukları ve girişimcilik statüsüne büyük değer attedikleri beyanlarından anlaşılmaktadır:

K.4 “Ufkum genişledi, sosyal statüm, saygınlığım arttı. Çevrem değişti, farklı ülkelerden arkadaşlarım var, din, dil, ırk ayrımı yapmıyorum. Özgüvenim arttı, kendimi gerçekleştirebildim.”

K.14 “En büyük problemim “yarın ne giyeceğim?” idi. Hayatın bundan ibaret olmadığını gördüm. Manevi yönüm gelişti, insanlara dokundum, hayat hikâyelerini dinledim, farkındalığım arttı. O kadınlara dokunmak, onlarla aynı ortamda olmak bambaşka bir şey, tarif edemiyorum.”

K.26 “Yaşam standartım yükseldi, toplum içerisinde sözümün dinlendiğini, örnek gösterildiğimi gördüm. Birçok genç kadının hayatına etki ettiğimi gördüm. Benim statüm değişti ve statüm değişikçe rol model oldum.”

Buna karşılık kendi işlerinin patronu olmanın, girişimci kadınlara çok yönlü bir maliyeti de vardır. “Kadın oldukları için” ciddiye alınmama, yetersiz görülme, sözel veya fiziksel mobbing, şiddet, tehdit, yalnızlaşma, iş yükü artışı, yoğun çalışma, fiziksel ve ruhsal yorgunluk, kendine zaman ayıramama, sorumluluk artışı ve yoğun iş stresi, toplumsal baskı, yeterince dinlenememe, ailevi sorumluluklar, sosyal hayattan soyutlanma, tükenmişlik algısı, vs. görüşmecilerin dile getirdikleri başlıca olumsuzluklar arasındadır:

K.24 “Yoruludum, sektör zaten çok yorucu ama insanları tanımaktan artık yoruludum. İş yorgunluğundan ziyade manevi bir yorgunluğum oldu. Onun dışında çok bir fark olmadı.”

K.31 “Üzerimdeki stres arttı, sorumluluklarım ve iş yüküm arttı. Kendime ayırdığım zaman azaldı. Yaşam standartım değişmedi.”

Katılımcılar, çalışma hayatının kendilerine olumsuz yansımalarından “şiddet”e ise özel olarak dikkati çekmişlerdir. Aşağıda yer alan beyanlarından hareketle çoğunun, şiddeti psikolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla ve çok sancılı şekilde deneyimledikleri söylenebilir. Görüşmelerde dile getirdikleri ifadeler onların şiddeti algılama ve tanımlama biçimlerini de ortaya koymaktadır:

K.3 “Birinin seni küçümsemesi bile duygusal şiddettir. Arabanın otomatik vites mi manuel vites mi oluşu meselesi veya iş yerinde kadını yetersiz ve eksik görme meselesi psikolojik bir şiddettir.”

K.5 "Şiddetin tek bir tanımı bence yok. Ekonomik de olabiliyor, fiziksel veya sözlü olarak da olabiliyor. KOSGEB ile yaşadığım süreç bir şiddetti bana göre, onlar yüzünden çok zor bir süreçten geçtim, hüsrana uğradım."

K.13 "Sözlü şiddet var, fiziksel şiddet var, her alanda var. Psikolojik ve ekonomik şiddet gördüm. İnsanların "bu işi zaten yapamayacak, 2-3- ay sonra kapatacak" sözleri benim için en büyük şiddetti. Zaten destek yok, tek başımaydım. Denize bırakılmış biriydim ya can yeleğini bulacaktım ya da batıp gidecektim. Ailemin uyguladığı da psikolojik şiddetti hatta ekonomik şiddet olarak da tanımlıyorum. Eğer benim istediğim 3 lira çok görülüp abimin istediği 5 lira karşılıyorsa bu ekonomik şiddettir."

Öte yandan, özellikle erkek egemen sektörlerde çalışan kadınların, erkek rakipleriyle rekabet edebilmek ve erkek çalışanları üzerinde kontrol tesis edebilmek için onlara benzeme yoluna gittikleri çarpıcı bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kadınlar kendi ifadeleriyle, "erilleştiklerini" beyan etmişlerdir:

K.11 "Sektörümün % 99.9'u erkek, tamamen erkek egemen bir sektör. Rakipler arasında kıskançlık yapanlar olabiliyor. "Bu kadar erkek varken o, kadın başına nasıl bu işi yapıyor?" olayı var. Cam işleme işi çok ağır, fiziksel güç gerektiren bir iş olduğu için atölyedeki personelin tamamı erkek oluyor. Erkek personelle çalışmak zor, sesleri yükselebiliyor, evlerindeki sorunları buraya yansıtıyorlar."

K.7 "Sektör zaten erkek egemen bir sektör, şantiyelere gitmek, zorlu arazi koşullarında çalışmak, bütün personelin erkek olması gibi zorlukları var. Rekabet çok fazla, kadın olmanın dezavantajını yaşıyoruz, erkekler bizi ciddiye almıyorlar. Olduğunuzdan daha güçlü ve çok daha otoriter görünmek zorunda kalıyorsunuz. Kendi kişiliğinizin dışında hareket etmek zorundasınız, erilleşiyorsunuz."

K.24 "İnşaat sürerken dekorasyon için erkek ustalarla çalıştık, çok ciddiye alınmadık. Kadın maalesef ki kendi davranışını değiştirmek zorunda kalıyor, erilleşmek zorunda kalıyor. Ciddiye alınmak için bile biraz daha erkeksi davranmanız gerekiyor."

K.28 "Kadınlar her yerde olmalı ama nasıl olacak bilmiyorum. Biz kadın çalıştırmak istiyoruz ama bir süre sonra ya nişanlanıyor ya eşi veya babası izin vermiyor."

Kadın girişimcilerin otoriterleşme, erkeklere benzeme ve bütün yergi ve engellemelere rağmen iş hayatından vazgeçmemelerini, direngen girişimci kişilik özelliklerine bağlamak mümkündür. Öte yandan, aslında kadın çalışanları tercih ettiklerini ancak nişanlanma, evlenme, ailenin izin vermemesi gibi nedenlerden dolayı kadın personelle çalışmanın her zaman mümkün olmadığını da dikkati çekmişlerdir.

4.4 Kadın Girişimciliğinin Ekonomik Boyutu ve Örgütlenme Durumu

Kadın girişimciliği zengin bir ekonomik değer üretme kapasitesine sahiptir. Katılımcılar kadın girişimciliğinin, kentin ekonomisi ve bölgenin kalkınması için hayati önemde olduğuna, kadınların ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaları halinde ekonomik üretkenliğin yarı yarıya düşeceğine dikkati çekmişlerdir:

K.13 "Kadınları iş piyasasından çekerseniz piyasa % 50 düşer yani bize gelen projeler üzerinden konuşuyorum, % 50 ye yakın kadın girişimci var, eşit seviyedeler. Kent ekonomisinin yarısını kadınlar belirliyor."

K.19 "Ekonominin canlanması için alışverişin olması lazım, benden alışveriş yapılırsa ben de gider başkasından alışveriş yaparım o da bir başkasından ve bir sirkülasyon oluşturur. Girişimci kadınlar ekonomiyi çok olumlu etkiliyor, alışveriş sayısı ve miktarı artınca ekonomide para dönmüş oluyor, herkes birbirini etkiliyor."

K.26 "Kadın toplumun resmidir, kadın girişimciliği toplumu sosyal olarak etkiliyor, anne ve babanın çocukla olan ilişkisini etkiliyor, çocuğun anne-babaya saygısını etkiliyor, bir bütün olarak yaşamımızı etkiliyor. Kadınların gerek işçi gerek işveren olarak el attıkları her iş daha düzgün yürüyor ve bunu herkes ifade ediyor. Kadınlar çok hassas, evini temizler gibi masasını temizliyor. Kadınların şirketlerdeki varlığı şirketlerin verimliliğini inanılmaz derecede arttırmış durumda. Kadının ekonomik sisteme girmesi kentin ve bölgenin kalkınmasını direkt etkiliyor, zaten kadın istihdam oranına bakınca o kentin ekonomik kalkınmasını görebiliyoruz."

Gerçekten kadın girişimciler üretmek, istihdam sağlayarak, harç ve vergi gibi ödemeler yoluyla hazineye katkı sağlayarak, sosyal refahı artırarak, başarılarıyla diğer kadınlara rol model olarak

girişimciliği teşvik ederek sadece kentin değil bölge ve ülkenin de kalkınmasına destek olmaktadır. Ancak bu araştırmanın yürütüldüğü döneme rastlayan Covid-19 pandemisi ve sonrasında yaşanan ekonomik daralma ile girişimciler, çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu dönemde yükselen fiyatlar nedeniyle mal ve hammadde tedarik edemediklerini, sattıkları ürünün yerini dolduramadıklarını, yükselen malzeme fiyatları nedeniyle müşterileri ile sıkıntı yaşadıklarını, kriz nedeniyle birçok iş yerinin küçülmeye gittiğini, personel çıkardığını veya kapandığını ifade etmişlerdir:

K.5 "Pandemi herkesi mahvetti. Ekonomik kriz de eklendi, şu an yeni sezonu açmış olmamız gerekiyordu ama fiyatlar uçtuğu için mal alamıyoruz."

K.17 "Şu an ekonomik kriz herkesi ciddi anlamda zorluyor. Herkesin gündeminde ekonomik kriz var ve bir belirsizlik var. Biz de aynı sıkıntıyı yaşıyoruz, neredeyse haftalık zam yapıyor. Biz bütün malzemeleri zamlı olarak alıyoruz ama biz istediğimiz zaman zam yapamıyoruz, fiyatları değiştiremiyoruz. Biraz da vicdanlı olmak gerekiyor, müşteri potansiyelimizi öğrenciler, durumu kötü olanlar ve asgari ücretliler oluşturuyor. Sosyal baskıyı bütün kadınlar hatta toplum olarak yaşıyoruz, bu da bir sıkıntı."

K.4 "Covid'den önce toplam 4 merkezimizde 48 çalışanımız vardı, küçülmeye gitmek zorunda kaldık. Şu anda 22 kişi istihdam ediyorum, bunların 7 tanesi yabancı uyruklu diğerleri Türk arkadaşlarımız."

K.7 "Dört firmam var; inşaat, temizlik, güvenlik ve araç kiralama hizmeti veriyorduk. Taşeron yasası çıkmadan önce 300 kişi istihdam ediyordum. Yasa değiştikten sonra 150 kişiye düştü çünkü temizlik ve güvenlik işlerini bırakmak zorunda kaldık. İnşaat şirketim aktif şekilde çalışmalarına devam ediyor."

K.26 "Şu anda 20 personel var ve yüzde altmış oranında kadın çalışan kotası uyguluyorum."

Bu ifadelerden girişimci kadınların, en çok Covid-19 pandemisinin etkisiyle ortaya çıkan ekonomik daralma ve personel maliyetlerindeki artışın istihdamda düşüslere neden olması, ayrıca geçtiğimiz yıllarda yürürlüğe giren "taşeron yasası"nın da bazı işletmelerin kapanmasına ve istihdam hacminin düşmesine yol açması ve kadın girişimcilerin hassasiyet gösterdikleri kadın kotası uygulamasına vurguda buldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, görüşmeler kapsamında 5 katılımcı dışındaki diğer bütün girişimcilerin istihdam sağladıklarının hatta bazı işletmelerin kadın kotası uyguladıklarının saptandığı da özellikle belirtilmelidir.

Kadın girişimcilerin örgütlenme durumuna bakıldığında, Diyarbakır'da iş kadınlarının belli seviyede aktif rol aldıkları dernek, oda ve meclis gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar arasında Diyarbakır Ticaret Odası Kadın Meclisi, TOBB Kadın Girişimciler Kurulu, Diyarbakır İş Kadınları Derneği (DİKAD) ve Doğu ve Güneydoğu İş Kadınları Derneği (DOGÜNKAD) sayılabilir. Ancak Diyarbakır'daki kadın girişimci örgütleri bölgenin diğer illerine göre daha fazla olsa da bu örgütlerin arzu edilir sayıda fonksiyonellikte olmadığı katılımcıların beyanlarından anlaşılmaktadır:

K.10 "Örgütlülük çok yok, birkaç dernek var ama yetersiz. Ben bugüne kadar bir derneğin beni ziyaret ettiğini, araştırma veya etkinlik yaptığını görmedim, duymadım."

Yine, bir kısım kadın girişimciler ise, söz konusu derneklerin ve örgütlerin birkaç kişinin güdümünde olduğunu, politik davrandıklarını ve siyasi parti propagandası yaptıklarını, işverenlerin sorunlarıyla ilgilenmediklerini, yemek ve çay partilerinde dedikodu yaptıklarını belirtmişlerdir:

K.4 "Yeterli bulmuyorum, dernekler 2-3 kişinin güdümünde faaliyet yürütüyor ve çok pasifler, Diyarbakır bu konuda öncülük yapıp bütün Güneydoğu kadınlarını bir çalıştayda toplayabilirdi ama olmadı. Sadece birkaç demeç vermekle olmuyor. Sivil toplum örgütlerinin siyasetten uzak durmaları gerektiğini düşünüyorum. Dernekler siyasetle uğraşınca halkın veya işverenin sorunlarıyla ilgilenilmiyor. Yemek ve çay partilerinde dedikodu yapmakla olmuyor."

Bazı katılımcılar ise, kentteki dernek ve sivil toplum örgütlerinin önemli çalışmalar yürüttüğünü, kadın meclisinin iş kurmak isteyen kadınlara yol ve yöntem gösterdiğini ve bu kadınlara ücretsiz proje hazırladığını ancak yine de yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öte yandan, kadın girişimcilerin, yaşadıkları bütün olumsuzluklara rağmen genel olarak geleceğe umutla baktıkları gözlemlenmiştir. Kendi işini kurmayı düşünen kadınlar için de; "cesur olsunlar, korkmasınlar, kendilerine güvensinler, dirensinler, pes etmesinler, hedef belirleyerek çalışsınlar, vazgeçmesinler, bilgilensinler, araştırsınlar, kendilerini geliştirsinler, fizibilite çalışması yapsınlar, yapacakları işi severek yapsınlar ve mücadele etsinler" gibi tavsiyelerde bulunmuşlardır.

5 Sonuç

Diyarbakır, kadın girişimciliğinin uzun zaman gelişme imkânı bulamadığı bir ilimizdir. Diyarbakır'da kadın girişimciliğinin ancak son yıllarda gelişmeye başlamasını, bir yönüyle, kadınların iş kurarken sermaye temininde zorlanmaları, finans kuruluşlarından büyük ölçüde yararlanamamaları, eğitim ve tecrübe yetersizliği gibi ülkemiz genelinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları güçlüklerle bağlamak mümkündür. Ancak diğer yönüyle, ülkemiz genelinde de etkilerini belli ölçüde hâlâ devam ettiren ataerkil sistemin Diyarbakır'da çok daha etkin olmasının, bu ilimizde kadın girişimciliğini olumsuz etkilemede özel bir konuma sahip olduğunu söylemek de mümkündür.

Ataerkil sistem, bünyesinde çoklu bir engeller dizisi barındırması nedeniyle kadın girişimciliğini baskılamada ziyadesiyle fonksiyoneldir. Kendi işinin patronu olmak isteyen kadınların büyük çoğunluğunun, girişimcilğe yönelim aşamasından itibaren caydırıcı engellerle karşılaşmalarını, sosyal destek mekanizmalarından mahrum kalmalarını, iş kurmada ve sürdürmede hayati önem taşıyan finansa erişimde büyük sorunlar yaşamalarını önemli ölçüde ataerkilliğin beslediği söylenebilir. Bu çalışmada, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin çoğunlukla genç yaşlarda iş kurmaya yöneldikleri, eğitim düzeylerinin genelde yüksek olduğu ve eğitilmiş olmanın, girişimcileri daha nitelikli ve vizyoner kılarak iş/çalışma hayatını olumlu etkilediği saptanmıştır. Medeni durumun da kadınların çalışma hayatını etkilediği açığa çıkmıştır. Zira evli ve boşanmış olup çocuk sahibi kadın girişimcilerin işleriyle aileleri arasında bölünmeleri nedeniyle bekârlara oranla daha dezavantajlı oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan, Diyarbakırlı kadın girişimcilerin ev yemekleri, şarküteri, salça ve reçel üretimi gibi geleneksel kadınlık rollerinin uzantısı sayılabilecek faaliyet alanlarının yanı sıra ve daha yoğun olmak üzere, mermer, inşaat, cam işleme, otomotiv gibi erkek egemen olarak bilinen sektörlerde de faaliyette buldukları saptanmıştır. Ancak bu sektörlerde faaliyette bulunmanın kendilerine çok yönlü bir maliyetinin olduğu, erkek egemen olarak bilinen bu sektörlerde tutunabilmek için erkeklere benzemek zorunda kaldıkları, kendi ifadeleriyle, "erilleştikleri" bulgusuna da ulaşılmıştır.

Girişimci kadınlar için, "kendi işinin patronu" olmanın ciddiye alınmama, mobbing, tehdit, yalnızlaşma, yoğun iş stresi, fiziksel ve ruhsal yorgunluk, kendine zaman ayıramama, toplumsal baskı, tükenmişlik algısı gibi olumsuzlukları da vardır. Araştırmada, girişimci kadınların çoğunun psikolojik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla şiddeti çok sancılı biçimde tecrübe ettikleri açığa çıkmıştır. Buna karşılık, iş kadını olmanın ekonomik bağımsızlık, özgüven kazanımı/artışı, maddi ve manevi doyum, sosyal statü saygınlığı, rol model olarak görülme gibi sunumları nedeniyle araştırmaya konu olan kadınlara daha pek çok pozitif yansımaları da vardır. Kendi işinin patronu olmanın zengin sunumları girişimci kadınlar için temel motivasyon ve başarı kaynağıdır.

Girişimci kadınlar, işlerinde başarılı oldukça özgüvenleri yükselmekte ve kendilerini erkek rakipleriyle kıyaslayarak pek çok alanda erkeklerden çok daha başarılı olacakları kanaatine varmaktadırlar. Bu bağlamda, görüşülenlerin çoğunun kendilerini erkek girişimcilere göre daha güçlü, daha çalışkan, daha yetenekli, daha titiz, daha sorumluluk sahibi, daha profesyonel, daha iyi yönetici olarak gördükleri de bu araştırmada ulaşılan sonuçlar arasındadır. Bu bağlamda girişimci kadınlar, kadın girişimciliğinin kentin ekonomisi ve bölgenin kalkınması için hayati önemde olduğu, kadınların ekonomik faaliyetlerin dışında kalmaları halinde ekonomik üretkenliğin yarı yarıya düşeceğinin bilincinde oldukları da dikkat çekici bir tespit olarak öne çıkmıştır.

Kadın girişimciler üretirken, istihdam sağlayarak, refahı arttırarak, vergi ve diğer ödemeler yoluyla doğrudan hazineye katkı sağlayarak ve diğer başarılarıyla başka kadınlara rol model olmak suretiyle girişimciliği teşvik ederek sadece Diyarbakır'ın değil, bölge ve ülkenin de kalkınmasına destek olmakta, bu da kadın girişimciliğine dair toplumsal algıyı pozitif yönde etkilemektedir. Son yıllarda küreselleşmenin de etkisiyle ataerkillik görece yumuşamış ve kadın girişimciliğinin önündeki geleneksel engeller de azalmaya başlamıştır. Bugün Diyarbakır'da kadınların çalışma hayatında bulunmalarını olumsuzlayan yerleşik toplumsal algının büyük ölçüde değiştiği gözlemlenmektedir. Önceleri ev dışında ücretli olarak çalışmaları bile toplumsal kabul görmeyen, hatta engellenen kadınlar, artık saygın girişimciler olarak kabul görmektedirler.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/ References

- Arat, N. (1995). *Türkiye’de kadın olgusu*. İstanbul. Say Yayınları.
- Çakıcı, A. (2003). Mersin’deki kadın girişimcilerin iş kurma öyküsü ve iş kuracak kadınlara öneriler. *11. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Afyon.
- Çatal, M. F. (2007). Bölgesel kalkınmada küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 333-352.
- Çelebi, N. (1993). Kadın girişimciliğini özendirme ve destekleme konusunda politikalar. A, Altınel (Yay. Haz.), *Kadını girişimciliğe özendirme ve destekleme paneli: Bildiriler ve tartışmalar*, Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No:74. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Çelebi, N. ve Sallan, S. (1997). *Turizm sektöründeki küçük işyeri örgütlerinde kadın girişimciler*. KSGM, Ankara.
- Çelik, G. ve İçağasioğlu Çoban, A. (2012). Çalışan kadın ve erkeklerin ebeveynlik izin haklarına ilişkin görüş ve düşünceleri niteliksel bir çalışma. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu*, Ankara: Kırıkkale Üniversitesi.
- Çevik, E. (2006). Girişimcilerin, girişimcilik tipleri ile çalışma amaçları arasındaki ilişki (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ecevit, Y. (1993). Kadın girişimciliğın yaygınlaşmasına yönelik bir model önerisi. *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli: Bildiriler ve Tartışmalar* (ss. 15-34). Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No:74. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Fidan, F. ve Yılmaz, T. (2006). Kadın girişimciliğine alternatif bakış serüven mi? Macera mı? *Doğu Akdeniz Üniversitesi 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, Kuzey Kıbrıs.
- Gök, R. (2012). Diyarbakır’da faaliyet gösteren KOBİ’lerin finansman sorunu çözümünde kredi garanti fonu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 117-146.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 71-94.
- Öğüt, A. (2006). Türkiye’de kadın girişimciliğın ve yöneticiliğın önündeki güçlükler: Cam tavan sendromu. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 56-78.
- Özar, Ş. (2005). *GAP bölgesinde kadın girişimciliği, mevcut durum ve girişimciliği destekleyici öneriler*. GAP - GİDEM.
- Soysal, A. (2010). Türkiye’de kadın girişimciler: Engeller ve fırsatlar bağlamında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 83-114.
- Toksöz, G. (2007). *Türkiye’de kadın istihdamının durumu*. Uluslararası Çalışma Ofisi, Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2022). *İstatistiklerle kadın araştırması*, Rapor No, 49668. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2022-49668>

TÜSİAD. (2002). *Türkiye'de girişimcilik*. Ankara: TÜSİAD Yayınları.

Uzun, A. Ç. ve Günlük, M. (2006). Kadın girişimcilerin özellikleri, hareket noktaları ve karşılaşılan sorunlara ilişkin Muęla ili araştırması. *Uluslararası Girişimcilik Kongresi*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Yetim, N. (2002). Sosyal sermaye olarak kadın girişimciler: Mersin örneği. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 79-92.

Yılmaz, E., Özdemir, G., Oraman, Y. ve Konyalı, S. (2010). Kadın girişimcilerin ekonomik sürece katılımları ve örgütlenme yaklaşımları. *Uluslararası İkinci Trakya Bölgesi Kalkınma-Girişimcilik Sempozyumu* (ss. 88-93). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.